

Teadusseltsid nõukogude ühiskonnas

KERSTI TAAL

TÜ raamatukogu

1940. aastal tegutses Eestis arvukalt teadusseltse, osa Tartu Ülikooli, osa 1938. aastal asutatud Eesti Teaduste Akadeemia alluvuses¹: Õpetatud Eesti Selts, Akadeemiline Ajalooselts, Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Kirjandusühing, Akadeemiline Rahvaluule Selts, Akadeemiline Usuteadlaste Selts, Akadeemiline Õigusteaduse Ühing jt. Esimesel nõukogude võimu aastal suurem osa eraalgatuslikke seltse suleti. Tartu Ülikoolis tuli seltsitegevus samuti ümber korraldada, sest pärast teaduste akadeemia sulgemist 17. juulil 1940 läksid allesjäänud teadusseltsid taas ülikooli alluvusse.

Võtame vaatluse alla kahe seltsi – Õpetatud Eesti Seltsi (asutatud 1838) ja Emakeele Seltsi (1920) saatuse nõukogude võimu aastail. Artikli aluseks on peamiselt seltside arhiivimaterjalid.

Õpetatud Eesti Selts registreeriti 23. augustil 1940 taas Tartu Ülikooli juures, Akadeemiline Emakeele Selts oli teaduste akadeemia alla mineku korraldusest hoolimata ülikooli haldusse jäänud. Uue võimuga tuli kohaneda ja Õpetatud Eesti Seltsi juhatuse koosolekul 27. augustil tehti otsus tihendada kontakte Nõukogude Liidu teaduslike asutustega ja Tartu Ülikooli ühiskondlik-poliitilise juhiga, kutsuda seltsi esinema teadusmehi Leningradist, Moskvast

¹ Kuidas teadusseltse sunniti ühinema Teaduste Akadeemiaga, vt nt: Lea Leppik. Teadusasutused Eesti Vabariigis 1918–1940. – Ajalooline ajakiri. 2008. 4 (126). Lk 346. (*Toim.*)

jm ja võtta võrkeelsete väljaannete keeleks ka vene keel.² 27. septembri koosolekul seati sihiks üllitada seltsi ajalugu vene keeles,³ detsembri koosolekul määrati Richard Indrekole stipendium, tutvumaks muinasteaduslike kogudega Moskva, Leningradi ja Kostroma muuseumides. R. Indreko jäi 14.–31. detsembri reisiga Leningradi ja Moskvasse rahule, sest ta leidis huvitavat võrdlusmaterjali Eesti keskmise ja noorema kiviaja kohta.⁴ Sügisel toimusid seltside esindajate nõupidamised, kus peale Õpetatud Eesti Seltsi osalesid Loodusuurijate Selts, Akadeemiline Ajalooselts, Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Kirjandusühing ning Eesti Kirjanduse Selts. Rektori soov oli, et kõik seltsid ühineksid kahte rühma: ühed Õpetatud Eesti Seltsi ja teised Loodusuurijate Seltsi ümber, seejärel tulnuks luua kahe vanema seltsi asemele instituudid.⁵ Neid plaane ei jõutud siiski ellu viia ja ka hiljem ei arendatud seda ideed edasi.

Pärast sõda, 1945. aasta 22. septembril ilmus Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus nr 841 „Mõnede endiste teaduslikkude seltside taastamise kohta TRÜ juures”.⁶ Selle järgi lubati tegevust jätkata vaid Õpetatud Eesti Seltsil, Akadeemilisel Emakeele Seltsil ja Looduseuurijate Seltsil.

Nende seltside tegevus polnud ka sõja ajal täielikult lakanud. Nii Õpetatud Eesti Seltsi kui ka Akadeemilise Emakeele Seltsi liikmeskond oli tunduvalt vähenenud, kuid mõlema seltsi varad olid sõja-aastad üle elanud ja õnnelikult Tartusse tagasi jõudnud, vaid Akadeemilise Emakeele Seltsi tööruumid Rüütli tänavas olid hävinud. Õpetatud Eesti Seltsi 1940. a juhatuses – Harri Moora, Otto Liiv, Richard Indreko, Alo Raun, Ferdinand Linnus, Erik Tender, Armin Tuulse, Leo Leesment, Friedrich Puksoo – oli Tartus kaks meest: Harri Moora ja Leo Leesment.⁷

² EAA. 2569-2-4. L 60–61.

³ Venekeelne seltsi ajalugu erialade kaupa tööpoolest koostati. Arhiivimaterjalidest selgub, et maksti tõlkijale ja venekeelne raamat oli 1941. a juba kirjastuses. Mis käsikirjast hiljem sai, pole kahjuks teada.

⁴ EAA. 2569-1-16. L 280. (Tegelikult oli R. Indreko tahtnud juba aasta varem Venemaale pääseda, aga Eesti Vabariigi ajal ei osutunud reis võimalikuks. Ka nüüd jäi tal Kostromas käimata, sest sealse muuseumi muinasteaduslikud kogud olid pakitud.)

⁵ EAA. 2569-2-4. L 81–82.

⁶ EAA. 2569-2-4. L 108.

⁷ O. Liiv suri Tartus 1942. a detsembris, F. Linnus 1942. a veebruaris nõukogude vangilaagris, välismaale olid läinud R. Indreko, A. Raun, E. Tender ja A. Tuulse; Fr. Puksoo arreteeriti 28. juulil 1945.

Õpetatud Eesti Seltsi korraldustoimkonna koosolek koosseisus teadusprorektor Karl Taev, Harri Moora (esimees aastast 1936) ja Artur Vassar peeti juba 6. oktoobril 1945. Otsustati esitada seltsi põhikiri rektorile kinnitamiseks. Esimese üldkoosolekuni jõuti alles 22. detsembril 1946. aastal. Tehti muudatusi põhikirjas ja võeti seltsi 11 uut liiget, sealhulgas Villem Altkoa, Alice Habermann, Hilda Moosberg ja Karl Taev, kes valiti kohe ka juhatusse. Esimeheks jäi endiselt Harri Moora.⁸ 28. detsembril peetud juhatuse koosolekul jagati ametikohad järgmiselt: abiesimees Richard Kleis (astunud seltsi 1929), sekretär Villem Altkoa, abisekretär Artur Vassar (liige 1936. aastast), laekahoidja Hilda Moosberg, koguhoidja Karl Taev ja koguhoidja abi Alice Habermann.⁹

Akadeemilise Emakeele Seltsi taastamist määrati juhtima komisjon, kuhu kuulusid Johannes Voldemar Veski (astunud seltsi 1921) esimehena ning Arnold Kask (1925) ja Karl Aben (1922). Viimane sõjajaelne esimees oli Albert Saareste, Saksa okupatsiooni ajal lubatud ainsal koosolekul 26. mail 1944 valiti seltsi etteotsa A. Kask. Juba 1944. a detsembri lõpus oli juhatuse endiste liikmete mitteametlik nõupidamine, kus kaaluti tegevuse jätkamise võimalusi,¹⁰ ja esimehe ettekandekoosolek peeti TRÜ eesti keele kateedri korraldusel 8. aprillil 1945, et tähistada seltsi 25. aastapäeva.¹¹ 9. detsembril 1945 peetud koosolekul esinesid ettekannetega professorid K. Kure ja K. Raud; J. V. Veski teatas toimkonna otsusest asutada üliõpilaste keelering. 1945. a oktoobris esitati rektorile kinnitamiseks uus põhikiri, kus oli kirjas, et „teaduslikus uurimistöös rakendab selts marksistlik-leninlikku meetodit ja peab silmas nõukogude teaduse ja kultuuri ülesehituse ülesandeid”.¹² Alles 1946. a detsembris valiti uus juhatus: esimees Johannes Voldemar Veski, liikmed Paul Ariste, Arnold Kask, Paula Palmeos, Eduard Laugaste, Kristjan Kure ja Karl Aben.

⁸ EAA. 2569-2-1. L 113.

⁹ EAA. 2569-2-4. L 111.

¹⁰ Arnold Kask. Pool sajandit Emakeele Seltsi. – Emakeele Seltsi aastaraamat. 1970. Kd 16. Tallinn: Eesti Raamat, 1970. Lk 15.

¹¹ Heino Ahven. Akadeemiline Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, 1970. Lk 6.

¹² Heino Ahven. Emakeele Seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945–1954). – Emakeele Seltsi aastaraamat. Kd 1. Tallinn, 1955. Lk 6.

1946. aasta oli toonud mõlemale seltsile olulise muudatuse: Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomise tõttu viidi seltsid teaduste akadeemia alluvusse, millega kaasnes varade kolimine akadeemia majja Tartus Riia mäel.¹³ Õpetatud Eesti Selts kolis Laialt tänavalt Riia mäele, kuhu oli saadud ruumid pärast sõja lõppu, sest Eesti Vabariigi ajal koduks olnud Vanemuise tänava õppehoones tuli juba sõja-aastail osaliselt oma ruumidest loobuda. Emakeele Selts tuli Riia mäele Mäe tänavalt. Kuna TA instituutide asutamisega läks murdeuurimise alal osa ülesandeid Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimissektorile, anti keelematerjalide kogud hoiule Keele ja Kirjanduse Instituuti, kes kohustus kogusid korraldama ja hooldama. Akadeemilise Emakeele Seltsi ülesandeks jäi aga korraldada murdekogumist korrespondentide võrgu kaudu. Aktuaalseks peeti aastaraamatu väljaandmist. Loodi koosseisuline vastutava sekretäri koht, tema ülesandeks jäi ka töö murdekorrespondentidega. Tänu palgalisele töötajale hoogustus seltsi tegevus 1947. aastal. Koostati viis uut küsitluskava murdekorrespondentidele: „Kohaliku murde grammatika peajooni” (A. Kask), „Sepp”, „Rätsep”, „Saun” ja „Endisaegse eesti elamu sisustus” (H. Ahven).¹⁴

Õpetatud Eesti Seltsi tegevus 1946–1950

Kui vaadelda lähemalt mõlemas seltsis peetud ettekandeid (vt lisa 1 ja lisa 2), siis Õpetatud Eesti Seltsil õnnestus esialgu jätkata traditsiooniliselt teaduslike ettekannetega, vaid teemavalikus tehti möönusi, näiteks suhteid Venemaaga käsitleti juba arheoloogiaettekannetes. Mõlemad Venemaalt kutsutud esinejad – Nikolai Tšeboksarov ja Aleksandr Brjussov – olid nimekad teadlased.

Suurema üritusena oli plaanis Friedrich Robert Faehlmanni 100. surma-aastapäevale pühendatud mälestuskoosolek 23. aprillil 1950. Sõnavõtjateks olid planeeritud H. Moora, M. Lepik, kaks esinejat Keele ja Kirjanduse Instituudist ning üks esineja Meditsiinilisest Instituudist, samuti kavatseti koostada näitus.¹⁵ Tegelikult peeti

¹³ Hiljem tuntud kui Eesti Põllumajanduse Akadeemia, praegu Balti Kaitsekolledži maja.

¹⁴ Heino Ahven. Emakeele Seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945–1954). – Emakeele Seltsi aastaraamat. Kd 1. Tallinn, 1955. Lk 7, 18.

¹⁵ EAA. 2569-2-4. L 138.

mälestuskoosolek alles 28. mail, näitust ei koostatud ja ka esinejate arv kahanes kolmeni: K. Taev, E. Laugaste ja A. Kask. Arhiivimaterjalides ei kajastu, miks vähenes esinejate arv ja miks toimus üritus kuu aega hiljem. Tõenäoliselt võis ajendiks olla kurikuulsale 1950. a EK(b)P VIII pleenumile järgnenud kodanlike natsionalistide otsimise kampaania. Korraldajad väärivad ilmselt tänusõnu selle eest, et mälestuskoosolek nii keerulisel ajal üldse peeti.

Faehlmanni surma-aastapäevale pühendatud koosolek oli igati plaanipärane, sest töökava järgi oli juba 1947. aastast alates olnud Õpetatud Eesti Seltsi põhiülesanne uurida Fr. R. Faehlmanni teaduslikku ja ilukirjanduslikku pärandit, ühtlasi koostada ja anda välja aastaraamatuid ja pidada teaduslikke ettekandeid. Võeti vastu uusi liikmeid (1946–1950 kokku 60 liiget), peamiselt õppejõude ja üliõpilasi. Jätkus kogude korraldamine.

Fr. R. Faehlmanni kirjandusliku ja teadusliku pärandi tekstikriitilise väljaande koostajaks sai Mart Lepik, kes oli astunud Õpetatud Eesti Seltsi juba üliõpilasena 1922. aastal. Ta käis kaks korda Leningradis komandeeringus. Esimesel korral, 1947. aasta juunis, ei leidnud ta NSVL Teaduste Akadeemia arhiivist akadeemikute kirjavahetusest Faehlmanni kohta mitte midagi. Ent ta avastas akadeemik Peter Koeppeni (1793–1864) materjalidest Geograafia Seltsi arhiivist 16 Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirja Koeppenile.¹⁶ 1948. a detsembri komandeering viis ta Saltõkov-Štšedrini nimelise raamatukogu käsikirjade osakonda. Töö ei edenenu aga loodetud tempos, lisandusid ideoloogilised nõudmised ja nii teatas Õpetatud Eesti Selts TA ühiskonnateaduste osakonnale 10. septembril 1948: „Mis puutub Fr. R. Faehlmanni kirjandusliku pärandi käsikirja, siis Seltsi tööplaani koostamisel oli kavatsatud selles avaldada Faehlmanni teaduslik (v.a arstiteaduslik) ja ilukirjanduslik pärand kogu ulatuses. Nüüd käsikirja lõplikku koostist fikseerides ja kõikkülgelt Faehlmanni teoste sisulist ning ideoloogilist külge tänapäeva sotsialistliku ülesehitustöö ajajärgu aktuaalsete vajaduste seisukohalt uuesti hinnates ja kaaludes, on seltsi poolt määratud käsikirja koostajad sm Lepik koos selle vastutava toimetaja [ja] väljaandmise mõtte algataja sm K. Taeviga jõudnud seisukohale, et Faehlmanni teoste

¹⁶ EAA. 2569-2-5. L 4.

täielik väljaanne ei vastaks eelpool märgitud nõuetele. Selle asemel võiks olla vastuvõetav ja vajalik avaldada kõnesolevaist teostest valik tema 150. sünni- ja 100. surmapäeva tähistamiseks, mis suunas praegu toimetustöö jätkubki.”¹⁷

9. aprillil 1949 põhjendas selts käsikirja viivitust M. Lepiku suure töökoormusega, mis ei lubanud keskenduda Faehlmanni uurimisele. Lubati, et retsensentidele antud käsikiri esitatakse kirjastusele 1. juuniks 1949.¹⁸ Kahtlemata oli see töö väga keeruline ja aeganõudev. Võib oletada, et Fr. R. Faehlmanni loomingu ja tegevuse ümberhindamine oli M. Lepikule vastumeelt ja ta ei olnudki rahvaväljaande ilmumisest huvitatud. 2. juulil 1949 tühistas kirjastus lepingu. Kaduma on läinud ka rahvaväljaande käsikiri.¹⁹ Õnneks säilis M. Lepiku põhitöö Faehlmanni kirjandusliku ja teadusliku pärandi kohta ja järgmine põlvkond sai selle alusel anda välja Faehlmanni teosed.²⁰

Parem polnud olukord ka ajavahemikku 1939–1947 ja 1948–1949 hõlmavate aastaraamatutega, mille koostamine jäi samuti venima. 1948. aasta algul saabus seltsi 31. jaanuaril 1948 ENSV TA kirjastusnõukogu koosolekul heaks kiidetud küsimustik retsensiooni koostamise kohta. Selle järgi tuli teose sisulist külge hinnates pidada silmas ka järgmisi punkte: Kas töö vastab teaduslikele ja ideoloogilistele nõuetele? Kas töös on arvestatud valitsusasutuste direktiive ja partei otsuseid ning resolutsioone? Kas on kasutatud uusimaid normatiive ja üleliidulisi standardeid? Kas töös on kasutatud eesrindlike ehitiste, vabrikute, tehaste ja stahhaanovlaste töökogemusi.²¹ Hoolimata ideoloogilisest juhendist said kõik tööd retsenseeritud.

Aastaraamatusse 1939–1947 oli ette nähtud kuus artiklit:²² Дмитрий Бубрих, „Свистящие с, з и шипящие ш, ж в карельском языке”; Artur Vassar, „Lisandeid vanema rauaaja asustusloole Eestis”; Rudolf Kenkmaa, „Nõukogude Eesti arhiivinduse ülesanded ja organisatsioon”; Voldemar Miller, „Dokumendid Suurest Sotsialistli-

¹⁷ EAA. 2569-2-4. L 16.

¹⁸ EAA. 2569-2-4. L 33.

¹⁹ Eva Aaver, Heli Laanekask. Mart Lepik tekstikriitikuna. – Keel ja Kirjandus. 1992. Nr 2. Lk 84–85.

²⁰ Fr. R. Faehlmann. Teosed. I. Tartu, 1999.

²¹ EAA. 2569-2-24. L 11–12.

²² EAA. 2569-2-24. L 8.

kust Oktoobrirevolutsioonist Eestis”; Lembit Jaanits, „Tamula neoliitiline asula ja kalmistu”; Leo Metsar, „Randvere kivist territooriaalsete kogukondade ajajärgu mälestusmärgina”. Bubrich oli oma artikli esitanud juba 1941. aastal ja jõudmata ilmumist ära oodata, avaldas artikli mujal. Kuigi V. Milleri oktoobrirevolutsiooni käsitlev artikkel oleks pidanud hästi sobima toleleagseesse uurimistemaatikasse, tekkis sellega ometigi probleeme. Kõrgemalseisvad arhiiviorganid ei pidanud artikli avaldamist soovitatavaks.²³ Ei aidanud ka retsensendi (Abe Liebmann) arvamus ja nn kodanlikku objektivismi väljendavate lõikude ümbertegemine või väljajätmine.²⁴

Seltsi igapäevaelus tuli täita mitmesuguseid uuele võimule oma-õid käske ja korraldusi. Kui koostati uut põhikirja, mille ENSV TA Presiidium kinnitas 11. novembril, ei jäetud seltsile otsustamisõidugust. Ette antud tüüpõhikiri pidi passima nii Õpetatud Eesti Seltsile, Akadeemilisele Emakeele Seltsile kui ka Looduseuurijate Seltsile. Soovitati loobuda isegi seltsi asutamisaasta märkimisest. Põhikirja § 1 oli täiesti uus: Õpetatud Eesti Selts ENSV TA juures on ühiskonnateaduste alal Eesti NSV-s töötavate kodanike vabatahtlik teaduslik-ühiskondlik uurimisorganisatsioon. § 2 esitas tegevuse sihi: „Seltsi eesmärgiks on: arendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest” (välja jäeti „ja eestlaste poolt asustatud maast”). Seda eesmärki pidi Õpetatud Eesti Selts taotlema Nõukogude Eesti üldiste teadusliku ja rahvaharidustöö sihtide kohaselt ja marksistliku dialektilise meetodi alusel, juhindudes tarvidusest ehitada sotsialistlikku ühiskonda ja valmistada järk-järgult ette üleminekut sotsialismilt kommunismile.²⁵

Rangemaks muudeti seltsi raamatukogu kasutamise kord. 1949. a loodi erifond, kuhu tuli koondada pärast 1917. a väljaspool NSV Liitu ilmunud kirjandus. Selle kirjavara lugemiseks oli vaja seltsi esimehe, aseesimehe või volitatud juhatuse liikme luba (H. Moora, R. Kleis, H. Moosberg). Ilma loata said raamatuid laenutada seltsi juhatuse liikmed, TA asutuste direktorid, direktori asetäitjad ja sektorijuhatajad.²⁶

²³ Artikli käsikiri on säilinud: EAA. 2569-2-26. 63 lehte.

²⁴ EAA. 2569-2-26. L 63.

²⁵ EAA. 2569-2-8. L 8, 37–46.

²⁶ EAA. 2569-2-9. L 25–26.

Akadeemilise Emakeele Seltsi tegevus 1946–1950

Akadeemilise Emakeele Seltsi tegevus teadusalal ei olnud nii aktiivne kui Õpetatud Eesti Seltsil. Peeti küll ettekandeid, kuid trükiväljaandeid ei koostatud ega püütud ka varasemaid seeriaid jätkata. Esimene aastaraamat ilmus alles 1955. aastal.

Murdekogumisega oli seltsis korrespondentide võrgu kaudu taas algust tehtud juba 1940. aastal, kui ilmus Hella Keemi koostatud juhend.²⁷ Varem tegelesid murdekogumisega üliõpilased. 1947. a sügisel pöörduiti üleskutsega endiste kaastööliste poole ja 35 murdekorrespondenti olid nõus tööd jätkama.²⁸

1945. a lõpus asutatud üliõpilaste keeleringi eesmärk oli süvendada üliõpilastes huvi emakeele ja sugulaskeelte vastu ja innustada neid tegema teaduslikku uurimistööd, et võimalikult kiiresti asendada sõja-aastail kaotatud teadlaskond.²⁹ Ettekandekoosolekutel esinesid nii üliõpilased kui ka õppejõud, ettekandeid peeti ka Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) teaduskonverentsidel. 1948. a ühines üliõpilaste keelering ÜTÜga ja põhikirjaliste probleemide tõttu katkes 1951. a otsene side Akadeemilise Emakeele Seltsiga, sest üliõpilaste teaduslikud ringid võisid kuuluda vaid ÜTÜsse. Et ergutada üliõpilasi kogumistööd tegema, kuulutati välja auhinnatööd.³⁰

1947. aasta teemad olid „Eesti Rahvuskorpuse erikeel” ja „Tänapäeva üliõpilaste erikeel”. Tähtajaks esitati kaks tööd esimesel teemal. Esimese auhinna sai Juhan Peegel töö eest „Eesti Kaardiväe Rahvuskorpuse erikeel” (27 lk).

1948. aasta teema oli „Mingi tööala sõnavara”. Esitati vaid üks töö. Auhinna sai Eduard Vääri „Stepereitöö” (121 lk, 200 sedelit).

1949. aastal oli auhinnatöö teema „Ühe valla kohanimed”. Esitati kolm tööd ja kõik said esimese auhinna: H. Nassar, „Ruusmäe valla

²⁷ Mõned juhtnöörid ja selgitused korrespondentidele. Koostaja Hella Keem. Tartu: Akadeemiline Emakeele Selts, 1940. 77 lk.

²⁸ Heino Ahven. Emakeele seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945–1954). – Emakeele Seltsi aastaraamat. Kd 1. Tallinn, 1955. Lk 17.

²⁹ Valve-Liivi Kingisepp. Pool sajandit üliõpilaste keeleringi. – Emakeele Seltsi aastaraamat 1977. Kd 43. Tartu, 1999. Lk 109–110.

³⁰ Heino Ahven. Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, 1970. Lk 24.

kohanimed (111 lk, 1258 sedelit), B. Brambat, „Raasiku valla kohanimed” (103 lk, 832 sedelit) ja Ain Kaalep, „Tähtvere valla kohanimed (103 lk, 779 sedelit).

1950. a valdkond oli „Ühe murde grammatika”. Tähtajaks laekus kaks tööd. Esimene auhind anti A. Kuusile „Hargla-Mõniste murde grammatika” eest (246 lk) ja teise auhinna sai A. Pikamäe „Holstre murde grammatika” (64 lk) eest.

Osavõtjaid oli enamasti vähe, sest auhinnatöoks materjali kogumine oli aeganõudev tegevus, mis kindlasti ei olnud igäühele jõukohane, kuid andis üliõpilastele hea kogemuse.

Ähvardav 1950. aasta Õpetatud Eesti Seltsis ja Akadeemilises Emakeele Seltsis

Kuni 1950. aastani said mõlemad seltsid töötada võrdlemisi rahulikult, ilma kõrgemalt poolt tuleva kriitikata.

21. märtsil 1950. a arutati Õpetatud Eesti Seltsi üldkoosolekul (samal päeval algas EK(b)P VIII pleenum) TA Presiidiumi otsust 1949. aasta tegevusaruande kohta. Juhatuse koolek oli juba kriitika õigeks tunnistanud. Leiti, et kuigi vormiliselt on Õpetatud Eesti Seltsi tööplaani ettekannete arvu poolest ellu viidud, pole suudetud saavutada neid sihte, mida selts kui nõukogude ühiskondlik organisatsioon enesele on seadnud. Etteheiteid oli palju: selts pole oma tegevusega aidanud saavutada nõukogude ühiskonna eesmäärke, st pole edenenud järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile. Oma iseloomult on seltsi tegevus olnud objektivistlik, puudunud on terav parteiliselt võitlev joon. Seltsi väljaannete toimetamine ei ole edenenud, vaid on jäänud surnud punkti. Väljaannete jaoks valminud tööd ei käsitle nõukogude teadusele aktuaalseid teemasid ega seisa metodoloogiliselt vajalikul kõrgusel, ettekannete temaatika on olnud juhuslik. Seltsi väärtuslike kogude, eriti raamatukogu korraldamine pole sujunud vajaliku kiirusega. Süüdlaseks tunnistati eeskätt juhatus, sest ta polnud piisavalt mobiliseerinud liikmeskonda.

Veel loodeti uute tingimustega kohaneda ning üldkoosolekul kinnitati üheksapunktiline kava, kus esikohal ei olnud töö sisuline, vaid hoopiski ühiskondlik-poliitiline külg. Kõige olulisemaks peeti parandada liikmete ideelis-teoreetilist kvalifikatsiooni ja võtta vastu uusi

liikmeid, kes oleksid ideelis-teoreetiliselt hästi ette valmistatud. Kolmandas punktis oli öeldud: „Seltsi tegevus peab saama võitlevaks, et see aktiivselt kaasa aitaks meil veel püsivate kodanliku aja igandite väljajuurimiseks ja marksistlik-leninliku teaduse edasiseks võidukäiguks. Selleks peab selts arendama oma tööde teravat kriitikat ja enesekriitikat. Selts peab valima oma ettekannete temaatika nii, et see käsitleks nõukogude teadusele ja ühiskonnale praegu aktuaalseid küsimusi. Selts peab suurendama ühtlasi oma ettekannete arvu, juhtides väärtuslikumad neist Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu kaudu laiemate töötava rahva hulkade sekka.”³¹ Võimudele meelepärane temavalik oli osutunud tõeliselt raskeks: isegi Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni uurimisega ei olnud rahul.

Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatuse koosolekul 3. märtsil 1950 arutati ebakohti, millele TA presiidium oli juhtinud tähelepanu 16. veebruaril osakondade aruannete arutelul. Mõningatest puudustest loodeti üle saada. Peamisteks tegevusaladeks pidid saama järgmised valdkonnad: nõukogude keeleteaduse saavutuste populariseerimine avalike ettekandekoosolekute kaudu, murdeainestiku laialdane kogumine korrespondentide võrgu abil ja keelematerjalide publitseerimine.

12. mai koosolekuks oli juba teada, et TA presiidiumis on tõstatatud ka Emakeele Seltsi sulgemise küsimus. Seltsi päasta püüdes ja selle tegevust õigustades tõi A. Kask tugeva küljena esile, et juba mitu aastat on kogutud tööstussõnavara. Planeerides teadustöö temaatikat aastateks 1951–1955, otsustatigi süvendatult uurida tööstussõnavara (tekstiili-, lina, klaasi-, põlevkivitööstuse jne) ja kolhoosisõnavara kujunemist.

Mõlema seltsi saatus oli aga ilmselt selleks ajaks juba otsustatud. Kes ja kus otsustasid, selle kohta ei ole kahjuks täpseid andmeid.

28. mail ilmus Postimehes anonüümne artikkel „Teaduslikud seltsid rahvale lähemale”, kus Õpetatud Eesti Seltsile ei nähtud tulevikus kohta. Kritiseeriti ka Akadeemilist Emakeele Seltsi, kuid neile anti lootust: oli ju Emakeele Seltsil oma korrespondentide kaudu vähemalt tihe side rahvaga, millele nõukogude võim nii suurt tä-

³¹ EAA. 2569-2-1. L 124–125.

helepanu pööras. Ajalehes kirjutati: „Kui Akadeemilises Emakeele Seltsis võib märgata oma töös esinevate puuduste tunnetamist ja positiivset tendentsi neid parandada, siis valitseb täielik tardumismeeleolu Õpetatud Eesti Seltsis. Õieti ei saa seda seltsi pidada mingiks kindlaks organisatsiooniks, pigem küll muuseumiks, mille kogudel on suur kultuurilooline väärtus. See ongi siiani vahest ka õigustanud seltsi kui niisuguse eksistentsi. Meie kultuuripärandi ümberhindamise küsimustes ei ole selts siiani midagi tähelepanuväärivat esitanud, kuigi seltsi põhikiri näeb ette võitluse ebateaduslike moonutuste ja väärtõlgenduste vastu [---] Tundub, et seltsi nime ja auväärset eakust on püütud jätkata kui kodanliku aja traditsiooni, püüdmata seda kuidagi õigustada sisulise tööga. Kogemustest teame aga väga hästi, mida tähendavad kodanlikud traditsioonid. Need on sageli kodanliku natsionalismi diversiooniplatsdarmideks sotsialismi vastu.” Kui tegemist oli juba „diversiooniplatsdarmiga sotsialismi vastu“, siis polnud enam võimalik vastuargumente leida.

30. mail oli TA presiidiumi väljasõiduistung Tartus. Sõnavõtnute arvamused seltside tuleviku kohta läksid lahku. Oskar Sepre pidas õhkkonda Tartus eriti raskeks, sest siin olevat kodanlike natsionalistide mõju väga tugev. Aksel Kipper uskus siiski Akadeemilise Emakeele Seltsi edenemisvõimalusse: tuleb muutuda massiorganisatsiooniks, kes aitab keelt edasi arendada, samuti kiitis ta 21. mail peetud keelekonverentsi, millest ta oli osa võtnud. Õpetatud Eesti Seltsi suhtes oli aga Kipper (ta oli astunud ÕESI 1947) karm: selts on kujunenud Tartus ajaloo alal töötajate eraseltsiks, ettekanded peetakse liialt kitsale ringile, palju edukamalt võiks neid esitada Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Ühingu liinis. Ühesõnaga, ta ütles välja, et Õpetatud Eesti Seltsil ei ole perspektiivi. Iseäranis vaenulikult oli seltside suhtes meelestatud TA asepresident Juhan Vaabel: kõik seltsid tulevat kas sulgeda või reorganiseerida. Üksiti avaldati arvamust, et Õpetatud Eesti Selts peaks oma tööplaani võtma stahhaanovlaste liikumise uurimise ja asuma koostama kolhooside ajalugu.³²

³² Vt lähemalt: Evi Ross. Mõni oluline lehekülg Emakeele Seltsi ajaloost (I): Katse seltsi likvideerida. Kiriusutelu Eva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus, 1999. Nr 2. Lk 116–118; Herbert Ligi. Õpetatud Eesti Selts 1938–1950. – Keel ja Kirjandus, 1988. Nr 8. Lk 458; Herbert Ligi. Eesti Teaduste Akadeemia ja Õpetatud Eesti Selts. – 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. V vabariikliku teaduskonverentsi (2.–3. novembril 1988) materjalid. Tallinn, 1989. Lk 204.

Edasiste sündmuste tagajärjel Õpetatud Eesti Seltsi tegevus lõpetati, Emakeele Seltsil õnnestus aga ellu jääda. 13. juunil 1950 järgnes teaduste akadeemia otsus Õpetatud Eesti Seltsi sulgemise kohta.³³ Seltsile anti teada: „Presiidium on mitmel koosolekul arutanud Õpetatud Eesti Seltsi tegevust ja leidnud, et selts ei ole arendanud põhikirjas ettenähtud tegevust, on muutunud passiivseks ja tema peamiseks tegevusalaks on olnud ainult raamatukogutegevus”. Presiidium jõudis arvamusele, et kuna ei ole eeldusi muuta selts aktiivseks nõukogulikuks organisatsiooniks, siis on kaks võimalust: sulgeda või liita Akadeemilise Emakeele Seltsiga.

Sellises olukorras ei jäänud 15. juunil peetud seltsi juhatuse koosolekul muud üle, kui otsustada, et „Õpetatud Eesti Seltsi sellisel kujul säilitada pole jõudu ega ka tarvidust, sest seltsi põhilised funktsioonid kattuvad Eesti NSV Teaduste Akadeemia vastavate instituutide ja muuseumidega, Poliitiliste Teadmiste Levitamise Ühinguga ja TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühinguga ning selle vastavate ringidega. Õpetatud Eesti Seltsi säilitamine tähendaks jõudude killustamist ja paralleelset tööd, mida aga enamikus peavad tegema samad isikud.”³⁴ Liitmise kohta Akadeemilise Emakeele Seltsiga leiti, et see ei ole otstarbekohane, kuna Emakeele Seltsi funktsioonid on palju kitsamad ja ühendamine muudaks Akadeemilise Emakeele Seltsi tegevuse ja liikmeskonna heterogeenseks ning raskendaks tunduvalt Akadeemilise Emakeele Seltsi tööd. Õpetatud Eesti Selts likvideeriti Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidiumi otsusega 28. juunist 1950.³⁵

Mis sundis Õpetatud Eesti Seltsi juhatust nõustuma sulgemise otsusega?

Sõja-aastail oli Õpetatud Eesti Selts kaotanud aktiivseid liikmeid rohkem kui Akadeemiline Emakeele Selts. Poole sõjajärgsest juha-

³³ EAA. 2569-2-40. L 1.

³⁴ EAA. 2569-2-4. L 142–144.

³⁵ Sulgemise kohta põhjalikumalt vt: Herbert Ligi. Õpetatud Eesti Selts 1938–1950. – Keel ja Kirjandus, 1988, nr 8. Lk 449–459; Herbert Ligi. Eesti Teaduste Akadeemia ja Õpetatud Eesti Selts. – 50 aastat Eesti Teaduste Akadeemiat. V vabariikliku teaduskonverentsi (2.–3. novembril 1988) materjalid. Tallinn, 1989. Lk 200–205.

tusest moodustasid isikud, kes olid seltsi astunud alles 1946. aastal, nõnda jäid seltsi varasem ajalugu ning traditsioonid neile võõraks. Erinevalt Akadeemilisest Emakeele Seltsist oli Õpetatud Eesti Seltsil teadusseltsina raskem leida koostöövorme rahvaga. Tõsimeelsed teadlased ei olnud valmis pidama poliitloenguid ega koguma ajaloo-pärandit, millega oli tegelnud Akadeemiline Ajalooselts: aeg polnud selleks kohane. Oli küll tehtud ettepanek koostada kolhooside ajalugu (kolhoose alles loodi!) ja uurida stahhaanovlaste liikumist, kuid vaevalt see kedagi huvitas.

Õpetatud Eesti Seltsi esimees Harri Moora oli sattunud kõige suuremate kodanlike natsionalistide nimekirja, mistõttu polnud tal vähimatki võimalust seltsi toetuseks välja astuda. Reet Ligi on meenutanud, et isa [Harri Moorat] süüdistati lääneliku suuna hoidmises Õpetatud Eesti Seltsi esimehena ja muudiski „ideoloogilistes eksimustes”.³⁶ Ka aseesimees Richard Kleisi tabas sama saatuse. See-ega, erinevalt Emakeele Seltsist ei olnudki juhtkonnal võimalik seltsi kaitsta.

Õpetatud Eesti Seltsis olid juhtkohal ajaloolased, pleenumijärgsete rünnakute teravik oli aga sihitud just ajaloolaste vastu.

Õpetatud Eesti Selts pandi küll põhikirjavastaselt kinni, kuid mälestus seltsist elas edasi. 1988. aastast saadik on see selts taas tegutsenud.

Akadeemiline Emakeele Selts 1950. aastate algul

TA presiidiumi 31. mai 1951. a otsuse põhjal tuli ka Akadeemiline Emakeele Selts sulgeda. Peapõhjuseks toodi, et ta teeb samalaadset tööd kui Keele ja Kirjanduse Instituut. Seltsi varad ja korrespondentide võrk tuli instituudile üle anda. Etteheiteid kehva töö kohta ei tehtud. Selts kasutas aga viivitamistaktikat. Alles 27. oktoobril asus juhatus nõu pidama. Kasuks tuli üksmeele puudumine TA juhatuses. Kui 1. novembril avaldati sulgemise kohta suuliselt protesti TA presidendile Johan Eichfeldile, siis too teatas, et ei pooldanud kevadel seltsi likvideerimist ning soovitas juhatusel esitada vastuväited kirjalikult.

³⁶ Reet Ligi. Oma isast ja emast. – Mälestusi Harri Moorast ja tema perekonnast. Kogunud ja vormistanud Hillar Palamets. Tartu, 1990. TÜR KHO. F 141 (Hillar Palamets), s 104. L 126.

14. novembril 1951 esitatigi teaduste akadeemiale oma vastu-
võited kaheteistkümneleheküljelises kirjas. Seal rõhutati, et selts
peab tihedat sidet massidega ja et sulgemise põhjuseks ei ole toodud
seltsi halba tööd. Kasutati ka ajastule omast kõnepruuki: avaldati
imestust, kuidas just ajal, mil pärast sm Stalini põhjanevate tööde
ilmumist keeleteaduse alal on avalikkuses märgata suurt huvi kee-
leküsimuste vastu, ja ajal, mil meie nõukoguliku keeleteaduse edasi-
arendamise huvides oleks vaja veelgi enam aktiveerida seda huvi,
otsustatakse selts likvideerida. Paluti küsimus uuesti läbi vaadata ja
eesti keeleteadusliku töö huvides otsust muuta. Peeti läbirääkimisi,
kuhu kutsuti osalema ka seltsi esindajad, nende tulemusel õnnestus
sulgemist vältida. TA presiidium muutis oma 31. mai otsust põhjen-
dusega, et Akadeemilise Emakeele Seltsi töö on märgatavalt paranen-
nud, eriti tuntavalt on laienenud korrespondentide võrk.³⁷

Sellega polnud aga Akadeemilise Emakeele Seltsi vintsutused
veel lõppenud. 1952. a hakati seltsi kolima Tallinna koos Keele ja
Kirjanduse Instituudiga. Seltsilt selleks nõusolekut ei küsitud. Esi-
algu jäeti tööruumid kirjandusmuuseumi, kuid peagi toodi ka seal
ettekääne, et ruume on vaja Kreutzwaldi näituse koostamiseks. Ko-
limine lõppes 1957. aastal. Kogud pandi kastidesse, kuid seltsile ei
öeldud kolimise päeva. Õnnetuseks oli see päev vihmane ja kui Aili
Univere hakkas nõudma, et koormale peaks vähemalt presendi peale
tõmbama, vastas instituudi direktor Pjotr Izmestjev, et Tartus on
ainult kaks presendiga autot ja need on õllelaadungiga Mustvee-
se sõitnud. Kultuurivarade peale ei mõeldud, õlu oli tähtsam! Sõitu
Tallinna poole on A. Univere meenutanud nõnda: „Ja siis hakkasime
Tallinna poole sõitma. Mina istusin esimeses autos ja vaatasin kohe
hirmuga ühele poole – hallid pilved, vaatasin teisele poole – taevast
jookseb veejuga alla. Süda valutab, et näis, millise pilve alla nüüd
meie satume. Ja kujutage ette! Me sõitsime Tallinnasse kahe pilve
vahel, nagu oleks vihmavari meie pea kohal olnud. Mitte tilka vihma
me ei saanud!”³⁸ Mõnikord sünnib imesid! Tallinna kolimisel lähtu-
ti põhimõttest: teaduste akadeemia asutused asugu kõik Tallinnas,

³⁷ Evi Ross. Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (I): katse selts likvideeri-
da. Kiriusutelu Eva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus. 1999. Nr 2. Lk 116–118.

³⁸ Aili Univere. Aasta 1952. Keele ja Kirjanduse Instituut kolib Tallinna. – Eesti
filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn, 1997. Lk 417–418.

kus neid on kergem juhtida ja ideoloogiliselt suunata. Teadusseltsi liikmeid, kes töötasid mitmesugustes asutustes üle Eesti, oli tõepoolest raske valvata ja kontrollida.

Tagaselja muudeti ka seltsi nimetust: Akadeemilisest Emakeele Seltsist sai Emakeele Selts. Seda tehti 13. septembri 1952. a Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega nr 43. Seltsi teavitati nime muutusest alles 20. oktoobril.³⁹

Emakeele Selts leidis oma koha nõukogude süsteemis rahva sekka minekuga: nii iseloomustas seltsi tegevust Mati Erelt Emakeele Seltsi 80. aastapäeval.⁴⁰

Mida tehti Emakeele Seltsis järgmistel kümnenditel?

Emakeele Seltsi juhtisid Johann Voldemar Veski (1946–1966) ja Arnold Kask (1968–1982).

1961. aasta 15. veebruaril Eesti NSV TA presiidiumis kinnitatud põhikirja järgi oli seltsi ülesanne „kaasaaitamine eesti keele ja sugulaskeelte uurimisele ja keeleteaduse saavutuste populariseerimine laiades rahvahulkades”. Peaesmärkide saavutamiseks oli ette nähtud koguda keelematerjali ja korraldada sel alal võistlusi, luua murdekorrespondentide võrk ja juhendada seda.⁴¹ Põhikirjaliste kohustuste täitmiseks saadi edukalt hakkama: peeti ettekandekoosolekuid nii Tartus kui ka Tallinnas, murdekorrespondentide kaasabil jätkati kogumistööd, korraldati murdekogumisvõistlusi.

1961. aastast alates on korraldatud keelepäevi, sealhulgas koolides.⁴² 1968. aastast alates on peetud J. V. Veski päeva keelekonverentse.

Murdekorrespondentide juhendamiseks ilmus aastail 1949–1958 „Kogumistöö juhendaja eesti keele alal” (1–7). Parimaid murdekogu-

³⁹ Evi Ross. Mõni oluline lehekülg Emakeele Seltsi ajaloost (II): Sundkolimine Tallinna. Kiriusutelu Eva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus. 1999. nr 4. Lk 274.

⁴⁰ Mati Erelt. Emakeele Selts 80. – Keel ja Kirjandus. 2000. Nr 5. Lk 313–316.

⁴¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Emakeele Seltsi põhikiri. Tallinn, 1961. Lk 1–11.

⁴² Keelepäevadest lähemalt vt: Tõnu Tender. Emakeele Seltsi keelepäevad – trepp elevandiluust tornist maale. – Emakeele Seltsi aastaraamat 1998–1999. Kd 44–45. Tartu, 2000. Lk 123–135.

jaid hakati premeerima ja nende töid avaldama väljaandes „Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste” (1956, 1957, 1969). Aastail 1960–1989 ilmus 20 numbrit „Kodumurret”. 1955. aastal hakati välja andma „Emakeele Seltsi aastaraamatut”, mis tänu Paul Ariste kui peatoimetaja veenmisoskusele ilmus korrapäraselt, raskused tekkisid alles 1990. aastatel.

1958. aastal taastati „Toimetiste” sari, esimesena ilmus selles „J. V. Veski keelelisi töid”.

Seltsis tegutses murde- ja keeleteimkond (1963), asutati rahvaluule sektsioon ning poeetilise lingvistika ja stilistika sektsioon (1977).

Emakeele Seltsist kujunes massiorganisatsioon: kui 1939. aastaks oli liikmete arv kahanenud 44-ni ja 1947. aastal oli 46 liiget, siis 1964. aastal juba 218 ja 1988. aastal 402. Põhjuseks oli kindlasti huvi emakeele vastu ja soov kaitsta keelt venestamise eest, aga ka teiste seltside puudumine, mistõttu astusid Emakeele Seltsi mitmekesiste erialade esindajad: folkloristid, etnograafid, kirjandusteadlased, arheoloogid, ajaloolased jt.⁴³

Ülo Tedre on arvanud, et Emakeele Seltsist kujunes nõukogude võimu aastail – ainsa sallitud humanitaarseltsina – kõikide rahvusteadlaste ühisselts, mis elas okupatsiooniaastad auga üle ning asendas oma sektsioonidega osaliselt Eesti Kirjanduse Seltsi. „Mõistagi anti keisrile, st. parteile, mis talle kuulus, aga see oli pisku sellest, mis tehti.”⁴⁴

Kokkuvõtteks

Esimestel sõjajärgsetel aastatel olid kõrgemad võimuorganid veel akadeemiliste teadusseltside tegevust soosival seisukohal, vähemalt mõnel neist lubati tegevust jätkata. Nende tegevus pidi loomulikult aitama saavutada sotsialistliku ülesehitustöö eesmärke.

1940. aasta teisel poolel oli teadustegevus aktiivsem Õpetatud Eesti Seltsis, kus püüti jätkata ka publikatsioonide sarju. Emakeele

⁴³ Samalaadset rolli etendas loodusteaduste puhul teine nõukogude ajal säilinud akadeemiline selts – Eesti Looduseuurijate Selts. (*Toim.*)

⁴⁴ Ülo Tedre. Emakeele Selts nõukogude aastail. – Keel ja Kirjandus. 2000. Nr 8. Lk 578–582.

Selts oli juba siis leidnud kõlapinna rahva hulgas, pöörates tähelepanu murdekogumisele ja üliõpilaste keeletöele.

Seltsid püüdsid kohaneda uue ideoloogiaga, kuid 1950. aasta ÜK(b)P VIII pleenumi järgses kodanliku natsionalismi süüdistuste laines ei õnnestunud Õpetatud Eesti Seltsi päästa. Seltside sulgemine oli üks osa rünnakust rahvusteaduste ja -teadlaste (eriti ajaloolaste) vastu. Kahtlemata oli tegemist kultuurivaenuliku sammuga.

Seltside sulgemise peargument oli väide, et nende tegevus dubleerib TA Ajaloo Instituudi ning Keele ja Kirjanduse Instituudi tööd ja killustaks liialt väheseid jõude. Seega polevat nõukogude ühiskonnas teadusseltside järele vajadust, ka teistes liiduvabariikides ei ole seda laadi seltsi. Õigem oleks öelda, et püüti lämmatada vaba vaimu ilmingud juba eos.

Ellu õnnestus jääda vaid Emakeele Seltsil, kelle tegevuses algas rahva sekka mineku ajajärk. Õpetatud Eesti Seltsile ei antud võimalust leida oma kohta nõukogude ühiskonnas. See-eest taastus selts kohe, kui nõukogude võim hakkas murenema: juba 1988. aasta aprillis.

Lisa 1. Õpetatud Eesti Seltsis aastatel 1946–1950 peetud ettekanded

1946

22. detsember – **Artur Vassar**. Tulekombed Eesti kivikalmetes

1947

18. jaanuar – **Harri Moora**. Balti ja Vene suhted 1200-ndatel

19. märts – **Voldemar Vaga**. Peterburi osatähtsusest Eesti kujutava kunsti arengus

21. mai – **Hilda Moosberg**. Vene vanema ajaloo (kuni XVIII saj) periodiseerimisest

17. september – **Rudolf Kenkmaa**. Nõukogude Liidu arhiivinduse ülesanded ja organisatsioon

3. detsember – **Hilda Moosberg**. NSV Liidu TA juubelisessioon
 3. detsember – **Voldemar Miller**. Dokumendid Suurest Oktoobri-
 rirevolutsioonist Eestis

1948

6. jaanuar – **Lembit Jaanits**. Noorema kiviaja asula-kalmistud
 NSVL põhjaosas
 6. jaanuar – **Harri Moora**. Materiaalse Kultuuri Ajaloo Instituudi
 sessioonist Leningradis
 31. jaanuar – **Harri Moora**. Ürgkogukondliku korra peatapid
 Eesti alal
 9. märts – **Paul Ariste**. Sõna „eestlane” east eesti keeles
 9. märts – **Eduard Laugaste**. Isamaasõjajärgse rahvaluule ko-
 gumise ja uurimistöö probleeme
 3. november – **Artur Vassar**. Küsimusi vanema rauaaja asustus-
 loost Eestis
 3. november – **Ants Viires**. Etnograafilisest tööst Leningradi tea-
 duslikes asutistes
 29. detsember – **Helmi Üprus**. Eesti rahvakunsti meistritest

1949

31. jaanuar – **Harri Moora**. Muistsetest etnilistest vahekorda-
 dest Läti territooriumil
 5. veebruar – **Nikolai Tšeboksarov** (NSVL TA Etnograafia Ins-
 tituudi Euroopa sektori juhataja). Nõukogude etnograafia peami-
 sed ülesanded
 30. märts – **Aleksandr Brjussov** (Moskva Ülikooli professor).
 NSV Liidu Euroopa osa metsavööndi noorema kiviaja uurimise
 tulemustest viimastel aastatel
 26. oktoober – **Ernst Paklar**. Venekeelsetest kohanimedest Va-
 na-Liivimaal peamiselt XVI sajandil
 26. oktoober – **Paul Ariste**. Kr. J. Peterson keelemehena
 16. detsember – **Bernhard Sööt**. Venepoolsete tegurite progressiiv-
 sest osast eesti kirjanduse arengus XIX sajandi lõpukümnenditel
 27. detsember – **Richard Viidalepp**. Eesti-Vene suhete kajastu-
 si eesti rahvajuttudes

1950

21. märts – **Harri Moora**. Eesti etnograafia põhiküsimusi
28. mai – **Fr. R. Faehlmanni 100. surma-aastapäeva mälestuskoosolek**
Karl Taev. Faehlmann ühiskondliku võitlejana
Eduard Laugaste. Faehlmanni osa eesti folkloristikas
Arnold Kask. Faehlmanni keelelisest tegevusest

**Lisa 2. Emakeele Seltsis aastail 1945–1950
peetud ettekanded**

1945

8. aprill – **Paul Ariste**. Sõna „Kalev” päritolust
8. aprill – **Arnold Kask**. Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi 25-aastasest tegevusest ja saavutustest keeleuurimise alal
9. detsember – **Kristjan Kure**. Marri õpetus grammatiliste kategooriate kujunemisest
9. detsember – **K. Raud**. Võõrmõjusid eesti tänapäeva kirjakeeles

1946

9. detsember – **Paul Ariste**. Vadja keele tekkimisest

1947

- Karl Aben**. Eesti ja liivi sugemeid läti keeles
Paul Ariste. Kas on lõuna-eesti mitmuse tunnus t muutunud kõrisulghäälikuks?
Arnold Kask. Jooni Nõukogude Liidu soome-ugri rahvaste keelelisest tegevusest
Salme Nigol. Murdejooni Jakob Pärna keeles
Paula Palmeos. Soome-ugri keeleteadus Tartu Ülikoolis eelmistel sajanditel
Paula Palmeos. Eesti-ungari sõnavarast
Mart Pukits. Uusi andmeid Pallase sõnaraamatu materjalide kohta

1948

Arnold Kask. Mõningaid õigekeelsuse küsimusi (Palatalisatsioon eesti ühis- ja kirjakeeles)

Ernst Nurm. Eesti keele uuemaid oskussõnu

Juhan Peegel. 1905. aasta revolutsiooni mõju meie ühiskondlik-poliitilise sõnavara kujunemisele

1949

13. veebruar – **Paul Ariste.** Eesti keele varasemast kujunemisest

Elmar Päss. Vene laensõnad eesti võrdlevates sõnaraamatutes

Ernst Nurm. Uuemate eesti keeleõpikute arvustus

Ernst Nurm. Ühildumisküsimusi

detsember – **Aili Univere.** Akadeemik N. J. Marri elust ja tegevusest

1950

märts – **Paula Palmeos.** Akadeemik N. Marr ja soome-ugri keeleteaduse põhiprobleeme

aprill – **Paul Ariste.** Soome-ugri keelte sugulusest akadeemik N. Marri uue keeleõpetuse alusel

21. mai – **keeleteaduslik konverents Tartus**

Arnold Kask. Eesti kirjakeele klassiolemusest

A. Popov (professor Leningradist). Soome-ugri keelte süsteem N. J. Marri õpetuse valgustusel

Kristjan Kure. M. Veske keeleteadlasena

Paul Ariste. Adverbide kujunemisest läänemeresoome keeltes

Arnold Kask. Akadeemilise Emakeele Seltsi senisest tegevusest ja tulevikuväljavaateist

juuni – **Rein Kull.** Kosmopolitismist eesti keeleuuenduses

3. detsember – **Gerda Laugaste.** Grammatikaküsimustest selt-simees J. V. Stalini õpetuse valgusel

31. detsember – **Aili Univere.** Marri vääroõpetuse mõjust eesti keeleteadusse

31. detsember – **Salme Tanning.** Marri vääroõpetuse mõjust eesti keele õpetamisel